

18. Kelsen H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Cambridge : Harvard University Press, 1945. – 667 p.
19. Linz J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes* / J. Linz. – Boulder, Colo : L. Rienner, 2000. – 160 p.
20. Touré S. A. *Africa's Future and the World* / S. A. Touré // *Foreign Affairs*. – 1961. – Vol. 41. – No. 1. – P. 141–151.
21. Skaaning S.-E. *Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework* / S.-E. Skaaning // *Center on Democracy, Development, and The Rule of Law Working Papers*. – 2006. – No. 55. – P. 1–28.
22. Snyder R. *Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Nondemocratic Regimes* / R. Snyder // *Electoral Authoritarianism* / edited by Andreas Schedler. – Boulder : Lynne Rienner, 2006. – P. 219–233.
23. Wahman M. *Authoritarian Regime Types Revisited: Updated Data in Comparative Perspective* / M. Wahman, J. Teorell, A. Hadenius // *Contemporary Politics*. – Vol. 19. – No. 1. – P. 19–34.

I. Gomza

MULTI-SECTORAL CLASSIFICATION OF AUTHORITARIAN REGIMES

This article introduces a new version of authoritarian regimes' classification which distinguishes itself from the alternative categorizations by introducing a three-sector analysis, i.e. institutional sector, ruling-style sector, and teleological sector. The multi-sectoral approach permits to describe the plethora of authoritarian regimes and to discern distinctions within the conventional types, e.g. personal, party and military dictatorships.

Keywords: authoritarian regime, typology, military regime, single-party regime, neopatrimonial regime.

Матеріал надійшов 06.04.2014

УДК 32:327:341

Косюк Т. П.

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ

У статті розглянуто окремі теоретичні та практичні аспекти принципу самовизначення народів. Автор звертає увагу на джерела цього принципу, його тлумачення та форми реалізації у формальній площині й здійснює зіставлення з практикою застосування.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, міжнародне право, міжнародні відносини, принцип самовизначення, сецесія, народи, нації, територіальна цілісність, внутрішнє самовизначення, зовнішнє самовизначення.

Питання національної самоідентичності народів та, як наслідок, бажання реалізації права на самостійне існування як окремого суб'єкта міжнародних відносин постає дедалі частіше. Найбільшу увагу цьому питанню приділяють теоретики і практики міжнародного права. Серед найвідоміших дослідників на теренах СНД

можна виділити Ю. Г. Барсегова, В. Кочаряна, Т. Я. Харбієву та низку інших. Варто зауважити, що чимало з них є представниками правових і політологічних шкіл країн, для яких реалізація принципу самовизначення є актуальною проблемою (наприклад, Вірменія), а відтак, і методи досліджень, і висновки тісно пов'язані з

практикою. Серед іноземних фахівців значну роботу було здійснено Томасом Масгрейвом, Крістофером Боргеном, Томасом Франком та іншими. Характерною рисою «західних» дослідників є концентрація уваги на теоретичних аспектах цього принципу та підкріплення своїх позицій окремими кейсами. Такий підхід дозволяє проаналізувати правовий аспект реалізації права на самовизначення, починаючи від ініціювання цього питання і закінчуючи рішеннями відповідних компетентних інстанцій (чи то національних, чи то міжнародних).

Інституалізація сучасної системи міжнародних відносин розпочалася майже одночасно із формуванням сучасної системи міжнародного права. Створення Організації Об'єднаних Націй мало безпрецедентні наслідки для політичної системи світу, саме відштовхуючись від Вашингтонської декларації двадцяти шести від 1 січня 1942 р., можна аналізувати динаміку як міжнародно-правових концепцій, так і політичних теорій. Проте на початку XXI століття серед фахівців у сфері міжнародної політики та міжнародних відносин набуває популярності думка про неефективність цієї міжнародної організації в сучасних умовах, що проявляється в нездатності оперативно реагувати на ті виклики, які постають у міжнародному житті сьогодні. Головна критика спрямована на інституційні засади функціонування ООН. Однак реалії міжнародного життя демонструють й іншу тенденцію – наростаючі суперечки з приводу фундаментальних принципів і засад діяльності ООН, принципів сучасних міжнародних відносин.

Однією з найгостріших проблем є розуміння, тлумачення і, що найважливіше, застосування принципу самовизначення народів і націй.

Аналізуючи проблеми реалізації принципу самовизначення народів, можна констатувати: практика знову йде попереду теорії. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин більшість політичних конфліктів у світі мають певну, хоч і формальну, юридичну основу. Порушення тих чи інших договорів або домовленостей, двозначне трактування положень таких документів є приводом до ескалації напруженості. У цьому контексті тлумачення змісту та реалізація в практичній площині принципу народів на самовизначення стає надзвичайно зручним інструментом для зацікавлених у конфлікті сторін. Іншим, не менш важливим, питанням є позитивний зміст цього принципу і права, саме той, який закладався творцями Статуту ООН, а потім у Декларації про принципи міжнародного права: «*всі*

народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток і кожна держава зобов'язана поважати це право...» [1].

Принцип самовизначення. Теоретична основа та практика застосування

Категорія самовизначення, як один з головних елементів теорії лібералізму, почала формуватися майже одночасно із формуванням класичної природно-правової парадигми ще у XVI ст. завдяки працям Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо. Надалі ця концепція розвивалася саме в контексті теорій лібералізму і лише на початку XX століття отримує чіткіше формулювання та наближується до категорії *права* на самовизначення. У 1917 р. Вудро Вільсон оголошує, що самовизначення є однією з цілей війни (Першої світової), декларує цю позицію у своєму посланні до Ліги Націй. Із прийняттям Статуту ООН принцип самовизначення виходить на якісно новий рівень, а після прийняття Декларації про принципи міжнародного права у 1970 р. ця категорія остаточно закріплюється в міжнародному праві.

Попри динаміку розвитку цієї концепції, реалізація і практичне застосування права на самовизначення зіштовхнулись із досить суперечливою практикою. На сьогодні низка міжнародно-правових актів найвищого рівня дає визначення принципу та закріплює право на самовизначення народів, серед головних є Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Декларація про принципи міжнародного права, Гельсінський заключний Акт 1975 р., низка документів ОБСЄ, Декларація про права корінних народів 2007 р. та інші. Так, відповідно до викладеного в Декларації про принципи міжнародного права, самовизначення полягає у праві всіх народів вільно визначати без зовнішнього втручання свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток, а кожна інша держава зобов'язана поважати це право. Саме згідно з положеннями цієї декларації створення суверенної і незалежної держави є однією із форм реалізації принципу самовизначення.

Практики міжнародного права зазначають, що суть принципу самовизначення зводиться до необхідності більшості поважати права меншості у

складі одного утворення. Зазвичай самовизначення в міжнародному праві сприймають як антиколоніальний принцип, такий, що заперечує зовнішню окупацію, гарантує всім етнічним групам та іншим народам доступ до управління державою.

У цьому контексті самовизначення умовно розділяють на два види – зовнішнє і внутрішнє.

Зовнішнє самовизначення

Зовнішнє самовизначення перш за все означає, що кожен народ, тобто населення будь-якої країни в цілому, має право не піддаватися втручанню ззовні при реалізації своїх політичних, економічних і соціальних завдань, у тому числі не бути підданим військовій окупації. По-друге, по відношенню до колоніальних народів (населення колоній) зовнішнє самовизначення означає, що колонії мають право відділитися від метрополії і стати незалежними та суверенними державами. Як зазначив Комітет з питань ліквідації расової дискримінації в Загальній Рекомендації XXI 1996 р.: «зовнішній аспект самовизначення передбачає, що всі народи мають право вільно визначати свій політичний статус і своє місце у міжнародній спільноті на основі принципу рівноправності з урахуванням прикладу звільнення народів від колоніалізму, а також заборони рабства, панування та експлуатації інших» [8]. Що ж до окремих «народів» (етнічних груп) тої чи іншої незалежної країни, то такі народи *не мають права одностороннього самовизначення*. Зокрема, Комітет з питань ліквідації расової дискримінації в зазначеній Рекомендації наголосив: «на думку Комітету, міжнародне право не визнає права народів на одностороннє відділення від тієї чи іншої держави» [8].

Відокремлення «народів» (етнічних груп) незалежної держави потенційно можливе на підставі *внутрішнього самовизначення*, тобто у випадку, коли конкретна держава сама визнає можливість чи право на самовизначення [10, с. 290]. До прикладу, як зазначила Комісія юристів у контексті вирішення питання щодо статусу Аландських островів (Фінляндія), плебісцит для визначення долі тієї чи іншої території може бути проведено лише за рішенням усієї держави, а не за бажанням групи («народу»). Плебісцит, не санкціонований самою державою, суперечить принципу суверенності і не може вважатися легітимним [12].

Внутрішнє самовизначення

Внутрішнє самовизначення, як вказав у своєму рішенні Верховний суд Канади у справі про

відокремлення Квебеку 1998 р., означає: «право (народу) здійснювати свій політичний, економічний і культурний розвиток у рамках існуючої держави» [11].

Категорія внутрішнього самовизначення відноситься до «неколонізованих» народів, які становлять меншість у тій чи іншій державі. Такий вид самовизначення передбачає, що визначені групи мають право брати участь в управлінні державою, не піддаватися дискримінації в контексті доступу до керівництва країною, а також не бути дискримінованими будь-яким чином.

На думку деяких теоретиків міжнародних відносин, принцип самовизначення не можна розглядати поза колоніальним контекстом. В інших же випадках, у тому числі всіх сучасних конфліктах на цьому підґрунті, реалізація принципу суперечитиме територіальній цілісності держав, яка всіляко захищається документами ООН [6, с. 1].

Такий однозначний підхід є досить поширеним у зв'язку з умовою, яку ми зустрічаємо практично після кожного пункту того чи іншого документа ООН щодо права народів на самовизначення. «Ніщо в наведених вище абзацах не повинно тлумачитись як таке, що санкціонує чи заохочує будь-які дії, що призвели б до роз'єднання чи повного порушення територіальної цілісності...», – зазначено в Декларації про принципи міжнародного права щодо принципу самовизначення. Така обережність притаманна міжнародним відносинам на найвищому рівні, але часто призводить до виникнення колізій.

У випадку протиставлення принципу самовизначення і територіальної цілісності держави теоретики міжнародних відносин, з одного боку, абсолютизують ці категорії та визначають їх як непорушні і засадничі, а з другого – зіштовхують їх.

Загалом можна констатувати, що в міжнародно-правовій площині принцип самовизначення, незважаючи на кваліфікацію його як одного з ключових, втрачає свою вагу в разі розміщення на другій шальці терезів територіальної цілісності.

Самовизначення як винятковий захід

Окремі автори зазначають, що відповідно до практики застосування документів ООН, а також на основі судових прецедентів можна дійти висновку, що фактична реалізація принципу самовизначення є винятковим заходом і можлива лише тоді, коли настають певні умови, певні порушення [6, с. 1]. Так, у цьому контексті професор міжнародного права Університету Св. Іоанна

(Нью-Йорк) Крістофер Борген вважає: виходячи з наведеного тлумачення, щоб претендувати на самовизначення як винятковий захід, необхідно довести принаймні таке:

ті, що мають намір реалізувати це право, є «народом»;

держава, в межах якої можливе таке виділення, серйозно порушує права цієї групи людей;

відсутні інші ефективні заходи в рамках внутрішнього чи міжнародного права, що можуть вирішити проблеми цієї групи.

Хочеться зазначити про певні проблеми такого підходу. Відповідно до згаданої позиції, народ або нація, що має бажання самовизначитися, має бути піддана певним обмеженням, репресіям чи перебувати у стані конфлікту з титульним населенням країни. Таким чином, самовизначення розглядається як реакція на утиски чи обмеження. Позитивний же контекст такого принципу – історична, суспільна, політична, економічна зрілість народу розпочати чи продовжити свій розвиток у якісно іншому політичному статусі, фактично відсувається на останній план або ж не розглядається.

Іншим проблемним моментом є питання щодо «серйозних порушень прав» певної категорії людей чи народу. Якою процедурою повинна здійснюватися перевірка чи аналіз такого стану? Як визначити ступінь «серйозності» порушень? Ще одним викликом є дискусія щодо «інших заходів», які можуть забезпечити права народу у складі держави. Внутрішній правовий і політичний інструментарій є досить різноманітним: укладення меморандумів, договорів загального характеру, прийняття декларацій можна віднести до таких. Водночас трансформація у відносинах меншості і більшості в межах країни може тривати невизначений термін, протягом якого базові права народу будуть порушуватись.

Таким чином, теоретики і практики політології та міжнародного права стоять на позиціях більш декларативного підходу та обмеження застосування принципу самовизначення. Варто зазначити, що позиція Організації Об'єднаних Націй та її структур, зокрема Міжнародного Суду ООН, який разом з тим вирішує питання міждержавних територіальних спорів, тяжіє саме до обмеження реалізації принципу самовизначення та збереження територіальної цілісності держав.

Природно-правовий підхід при аналізі принципу самовизначення

Кількість прихильників пріоритетності права народів на самовизначення або принаймні

можливості його реального застосування є значно меншою, ніж апологетів територіальної цілісності держав. Справедливо також зауважити, що принцип самовизначення нерідко стає об'єктом маніпуляцій з боку зацікавлених груп або навіть держав. Його реалізація не відображає реального прагнення групи людей, що компактно проживають, до політичного самовизначення, такі утворення всередині країни дуже часто не є об'єктивно самостійними і жодним чином не можуть бути повноцінним суб'єктом міжнародних відносин навіть після теоретичного відокремлення. На нашу думку, такі випадки поряд із сепаратистськими та іншими радикальними формами реалізації самовизначення лише компрометують цей принцип, дають підстави сумніватися у його важливості.

Виходячи з положень Статуту ООН та Декларації про принципи міжнародного права, самовизначення полягає в праві народів «...вільно визначати без зовнішнього втручання свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток». Положення має на увазі передовсім нагадати про самостійність і рівноправність учасників міжнародного життя та відносин. Але чи відносить теорія «народів» (на відміну від «народів, що борються за незалежність») до суб'єктів міжнародного права та відносин? Це питання є важливим, оскільки незаперечними суб'єктами міжнародного права є держави, а відтак норми і принципи міжнародного права поширюються в першу чергу на них. Щодо «народів» міжнародна правосуб'єктність залишається більшою мірою в теоретичній площині. Таким чином, право народів самовизначитися, будувати своє життя за відповідним напрямом не знаходить надійної підтримки у сфері позитивного міжнародного права. У цьому ключі низка фахівців звертає увагу на первинні джерела походження такого принципу (відмінні від міжнародно-правових актів) у природно-правових концепціях [7].

Ідея розуміння держави як добровільного об'єднання людей є формою розвитку теорій Т. Хоббса і Дж. Локка і, на нашу думку, може дати розуміння природи самовизначення. Отже, йдеться про групу індивідів, які об'єднуються добровільно для того, щоб сформувати спільноту, суспільство з метою створення певного нормативного поля в межах цієї спільноти. Таке правове поле, або юрисдикція, покликане визначити шляхи політичного, економічного, культурного та іншого розвитку держави в майбутньому. Іншим важливим аспектом є те, що

такі напрями розвитку спільноти, чи держави, є проявом волі населення, тобто формуються на підставі внутрішніх інтересів і не можуть бути піддані зовнішньому впливу. Виникає поняття зовнішнього самовизначення – можливості здійснювати свої політичні, економічні, культурні та інші права без втручання ззовні. Як ми бачимо, політика держави, виходячи з договірних теорій, базується на свідомому добровільному і спільному рішенні населення – народу.

Беручи за основу формування окремої держави, за принципом спільності інтересів та доброї волі до об'єднання групи людей, можна припускати і зміну намірів чи інтересів окремої групи людей. Таким чином, якщо держава утворюється шляхом добровільного об'єднання, то немає моральних підстав утримувати ту чи іншу спільноту всередині країни в разі зміни позиції останньої і небажанні бути частиною цього утворення. Такий підхід, наприклад, закріплено в Декларації незалежності США.

Повертаючись до практичної площини значеної проблеми, можна дійти висновку, що саме через відсутність елемента «добровільного об'єднання людей» при утворенні практично всіх сучасних держав питання сецесії чи сепаратизму сприймаються досить болісно та зазвичай у негативному контексті. Штучне формування меж багатьох сучасних держав, особливо

колишніх колоній на території Африки, є причиною того, що в рамках одного утворення об'єдналися різні народності, які суттєво відрізняються в культурі, політичних поглядах та історії. Крім того, численні етнічні конфлікти показали, що не всі народи можуть мирно співіснувати навіть за схожих політичних чи економічних поглядів. Ідеалістичний підхід до процесу формування сучасної міжнародної політичної карти світу не є ефективним.

Серед численних конфліктів з приводу реалізації або неможливості реалізації права на самовизначення є як реальні, об'єктивні, так і штучно створені. Тому вбачається доцільним ретельний аналіз кожного конкретного випадку з урахуванням історичних процесів формування народу або нації, що має бажання самовизначитись.

Розглянувши деякі аспекти теорії і практики реалізації принципу самовизначення, можна дійти висновку, що ця проблематика є актуальною та в майбутньому набуде розвитку. Важливість дослідницької роботи в такому векторі полягає в тому, що чітке теоретичне визначення принципу, його меж, суб'єктів та способів реалізації дозволить зменшити напруженість при реалізації права на самовизначення народів, зменшить імовірність виникнення конфліктів з цього приводу і допоможе спинити ескалацію вже існуючих.

Список літератури

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml. – Назва з екрана.
2. Доклад Генерального секретаря Генеральной Ассамблеи ООН A/59/376. 20.09.2004. «Право народов на самоопределение» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=A/59/376&Lang=R>. – Назва з екрана.
3. Доклад Третьего комитета Генеральной Ассамблеи ООН A/66/461. 30.12.2011. «Право народов на самоопределение». Раздел III [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/66/461>. – Назва з екрана.
4. Доклад Четвертого комитета Генеральной Ассамблеи ООН A/66/434. 19.10.2011. «Осуществление Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/66/434>. – Назва з екрана.
5. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/charter>. – Назва з екрана.
6. Borgen Christopher. The Language of Law and the Practice of Politics: Great Powers and the Rhetoric of Self-Determination in the Cases of Kosovo and South Ossetia (September 11, 2009) [Electronic resource] / Chicago Journal of International Law. – 2009. – Vol. 10. – 33 p. (St. John's Legal Studies Research Paper No. 09-0176). – Mode of access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1472068##. – Title from the screen.
7. Franck Thomas M. Fairness in International Law and Institutions [Electronic resource] / Thomas M. Franck. – Oxford and Clarendon Press, 1995. xxxvi, 484 and (Index) 16 p. Hardback. ISBN 0-19-825901-8. – Mode of access: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?jsessionid=62D6EAFB483BD0888CD3C5AA31824BA9.journals?fromPage=online&aid=3008860>. – Title from the screen.
8. General Recommendation No. 21: Right to self-determination : 23.08.1996 [Electronic resource] // Офіційний сайт Управління Верховного комісара з прав людини ООН. – Mode of access: <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/dc598941c9e68a1a8025651e004d31d0?Opendocument>. – Title from the screen.
9. Kilcullen J. Self-determination and the right to establish a government / J. Kilcullen [Electronic resource]. – Mode of access: www.mq.edu.au/about_us/faculties_and_departments/faculty_of_arts/mhpir/politics_and_international_relations/staff/john_kilcullen/self-determination_and_the_right_to_establish_a_government. – Title from the screen.

10. Musgrave T. D. *Self-Determination and National Minorities* / T. D. Musgrave. – Oxford Press University, 2000. – 344 p.
11. Supreme Court Judgements Reference Seccession of Quebec [1998] 2 SCR 217 [Electronic resource] // Рішення Верховного суду Канади з 1907 року. – Mode of access: <http://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do>. – Title from the screen.
12. The Commission of Jurists. *The Åland Islands Solution. A precedent for succes sfulinternational disputes settlement.* Under-Secretary-General for Legal Affairs, The Legal Counsel. Tuesday, 17 January 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: http://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/POB%20Aalands%20Islands%20Exhibition%20opening.pdf. – Title from the screen.

T. Kosyuk

TOPICAL ASPECTS OF THE INTERPRETATION AND IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE SELF-DETERMINATION OF PEOPLES

In this article some theoretical and practical aspects of the principle of self-determination are revised. The author draws attention to the mainsources of the principle, its interpretation and forms of implementation in the theoretical framework, compares the theoretical basis with the practice.

Keywords: United Nations Organization, international law, international relations, principle of self-determination, seccession, peoples, nations, territorial integrity, internal self-determination, external self-determination.

Матеріал надійшов 03.07.2014